

ISSN: 3023-4743 Cilt 1 / Sayı 1/ Mayıs 2024

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ

Activities Of Minorities During The National Struggle Period

Nurhan Aydın

Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, z.nurhanaydin@hotmail.com, 0000-0003-2240-2548

Rabiya İşçi

Master Öğrencisi, Kafkas Üniversitesi, rabiya.isci81@gmail.com, 0009-0000-2894-5223

Makale Bilgisi	
Makale Türü/ Article Type:	Araştırma / Research
Geliş Tarihi/Date Received:	11.03.2024
Kabul Tarihi / Date Accepted:	18.04.2024

Atf / Citation

Aydın, Nurhan - İşçi, Rabiya, "Milli Mücadele Döneminde Azınlıkların Faaliyetleri", *Müverrih Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1/1, (Mayıs 2024), 27-49.

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE AZINLIKLARIN FAALİYETLERİ

Activities Of Minorities During The National Struggle Period

Nurhan AYDIN – Rabiya İŞÇİ

Özet:

Azınlık, bir toplulukta yaşayan kişilerin sayıca diğerlerinden az ve o toplulukta yaşayan kişilerden farklı olmasıdır. 1789 yılında başlayan Fransız İhtilali ve Osmanlı Devleti'ni zayıflaması sayıca az olan toplulukların ayaklanmasına sebebiyet vermiştir. İhtilalin oluşturduğu siyasi bozukluktan yararlanmak isteyen Avrupalı devletler azınlıkları kışkırtmak için her yolu denemişlerdir. Avrupalı devletlerin tek hedefleri megalı ideayı gerçekleştirmek büyük Yunanistan'ı kurarak Bizans'ı yeniden canlandırmak olmuştur. Bu hedef doğrultusunda azınlıklar, cemiyetler kurmuşlardır. Bu cemiyetler Rumlar ve Ermeniler tarafından oluşturulmuştur. Arka planda cemiyetlere mali, askeri ve siyasi desteği Avrupalı devletler sağlamıştır. Bu destekler ile azınlıklar, isyanlar çıkarmış ve birçok katliamlar yapmışlardır. Kurdukları cemiyetlerin hepsi bu hedeflerine hizmet etmiştir.

Azınlıklar Avrupalı devletler tarafından maddi, hukuki, politik ve askeri yönlerden desteklenmiştir. Avrupalı devletlerden aldıkları güç ile önce Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde, sonrasında ise Mondros Mütarekesi ve ardından başlayan Milli Mücadele safhasında isyanlara ve katliamlara hız kesmeden devam etmişlerdir. Yapılan katliamlara sessiz kalmamış ve her iki tarafında güvenliği için hareket edilmiştir. Ancak yapılan katliamlar Avrupa medyası tarafından kamuoyuna farklı şekilde lanse edilmiş, katliamı yapanın Türkler olduğu öne sürülmüştür. Günümüzde de bu iddialarında ısrarcı olmuşlardır. Bu hususta Türk bilim insanları ve arşivlerimiz bu iddiaların yalan olduğunu kanıtlamışlardır.

Bu çalışma, geçmişi Osmanlı Devleti'ne dayanan azınlıkların cemiyetlerinin geçmişi ve kurulma aşamalarını aynı zamanda Milli Mücadele döneminde yapmış oldukları faaliyetleri incelemek adına yazılmıştır. Çalışmada azınlıkların faaliyetlerini incelerken aynı zamanda bu faaliyetlerin arkasında yatan sebeplere de değinmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Millet Sistemi, Azınlık, Milli Mücadele, İsyenlar, Katliamlar*

Abstract:

Minority means that the people living in a community are less in number than others and are different from the people living in that community. The French Revolution, which started in 1789, and the weakening of the Ottoman Empire caused the uprising of the few in number. European states, wishing to take advantage of the political disorder caused by the revolution, tried every way to provoke minorities. The only goal of the European states was to realize the mega idea, establish a great Greece and revive Byzantium. In line with this goal, minorities have established societies. These societies were formed by Greeks and Armenians. In the background, European states provided financial, military and political support to the societies. With this support, minorities started rebellions and committed many massacres. All of the societies they established served these goals.

Minorities were supported financially, legally, politically and militarily by European states. With the power they received from the European states, they continued their rebellions and massacres without slowing down, first during the periods when the Ottoman Empire weakened, and then during the Armistice of Mudros and the War of Independence that started afterwards. The massacres were not kept silent and action was taken for the safety of both sides. However, the massacres were presented to the public differently by the European media, and it was claimed that the perpetrators of the massacre were the Turks. They still insist on these claims today. In this regard, Turkish scientists and our archives have proven that these claims are lies.

This study was written to examine the history and establishment stages of the associations of minorities dating back to the Ottoman Empire, as well as their activities during the War of Independence. While examining the activities of minorities, the study also aims to touch upon the reasons behind these activities.

Keywords: *Ottoman Empire, Nation System, Minority, War of Independence, Rebellions, Massacres*

GİRİŞ

Yakınçağın başında Osmanlı Devleti 4 milyon km² ve 25 milyon nüfuslu bir imparatorluk haline gelmiştir. Toprak bakımından dünyanın en büyük imparatorluğu olan Osmanlı Devleti, Anadolu, Trakya, Bulgaristan, Sırbistan, Romanya (Eflak-Boğdan), Arnavutluk, Karadağ, Yunanistan, Kafkasya, Irak, Suriye, Filistin, Hicaz, Mısır, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Akdeniz'in doğusunda Girit ve Kıbrıs adalarını da içine alan Ege denizinin hemen hemen bütün adalarını da içine almaktadır. İmparatorluğu Türkler genişletip, korumuşlardır. Türklerin idaresini kabullenmiş olan Grekler, Latinler, Slavlar, Çerkezler, Gürcüler ve Ermeniler, Sami kökenli olan Arap ve Yahudiler yaşamaktadır. Dolayısıyla Osmanlı imparatorluğunda din ve kültür birliği sağlanamamıştır.¹ Bahsedilen bu unsurlar “Millet Sistemi” olarak adlandırılan sisteme tabi tutulmuşlardır.²

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinin ardından Ortodoks Rumlarını yeniden teşkilatlandırmıştır. Kendi adetleri üzerine bir patrik seçmelerini istemiştir. Böylelikle kilise başkanları, ruhban kesim ve şehirde yeniden toplanan halk, laik sınıftan olan Georgis Skolarios'u “Gennadios” adıyla patrik olarak seçmişlerdir. Gennadios, Türk hâkimiyeti altında bulunan ilk İstanbul Patriği olmuştur. Sonraki süreçte Fatih, ilk Patrikhane makamı olarak, Havariyyün Kilisesi'ni yaptırmıştır. Hristiyan halka hoşgörölü davranmış olan Fatih, bu halklara çeşitli imtiyazlar ve kapitülasyonlar vermiştir. Fatih'ten sonra gelen padişahlarda onun siyasetini takip etmişlerdir. Ancak devletin duraklama ve gerileme dönemlerinde kapitülasyon almış bazı devletler, Hristiyan tebaa üzerinde aktif bir koruma hareketi oluşturmuş ve verilen kapitülasyonlar ile dini imtiyazları karıştırmışlardır. Bu dönemlerde kapitülasyonlar ve verilen yeni imtiyazlar baskı yoluyla alınmış, devlet işlerine karışmak için kullanılmıştır.³

Fransız İhtilali'nin ortaya çıkardığı milliyetçilik fikirleri, 1797 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nde yayılmaya başlamıştır. Milliyetçiliğin ilk aşılama girişimi olan yabancı propagandası, siyasi maksatla olmuştur. Bu maksatla hareket eden Napolyon Bonapart, Avusturya ile Campo Formio antlaşmasını imzalayarak Akdeniz'i Fransız gölü haline getirmeyi hedeflemiştir. Mısır'ı alıp ardından İyonya adalarına yerleşerek orada yaşayan Rum halkı Osmanlı hükümetine karşı ayaklandırmıştır. Fransa ve Osmanlı devletleri arasında Mısır'ın işgali ile başlayan buhranın çözülmesinden sonra da Osmanlı halkı arasında milliyetçilik propagandası devam etmiştir.⁴ Napolyon'un Osmanlı topraklarına ilgi duymasının sebebi bu topraklarda Hellen Devleti'ni kurmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Napolyon, “Chasseurs d'Orient” (1802) ve “Regiment Albanais” (1807) adlı askeri birlikler oluşturmuştur. Napolyon'un bu girişimleri önüne geçilemeyen sosyal ve siyasi değişimlerin başlangıcını oluşturmaktadır. Onun bu girişimleri sonucunda Balkanlar'da ortaya çıkmaya başlayan ayaklanmalar siyasi ve ideolojik nitelik kazanmaya başlamıştır.⁵ Bu olay Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da kurmuş olduğu düzeni derinden etkilemiş ve bu etki diğer Hristiyan olan Balkan halkları üzerinde de etkisini göstermiştir. 19. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiği zaman Balkanlar'da askeri ve siyasi olaylar sonucunda, bölgenin siyasi haritası yeniden oluşturulmuştur. 1878 Berlin Antlaşması ile Karadağ, Sırbistan ve Romanya devletleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1908 yılına gelindiği zamanda Bulgaristan'ın bağımsız olmuştur. Balkanlar'da yaşanan bu gelişmeler 19. yüzyılın son çeyreğinde Anadolu'da yaşamını sürdüren Ermeni ve Rum halkıda etkilemeye başlamıştır. 1914 yılında başlayan I. Dünya Savaşı esnasında Anadolu'nun belirli yerlerinde ve İstanbul'da başlayan hareketlilik sonrasında isyana dönüşmüştür. Anadolu'da yaşayan Ermeniler düzensiz askeri birlikler ile Rusya'nın tarafına geçmişlerdir. Bu dönemde devlete zor zamanlar yaşatan Ermeniler, meclis kararı ile 27 Mayıs 1915'te çıkarılan “Sevk

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. 1, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2017), 1.

² Ali Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, (Ankara: TÜRKAR Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu, 2003), 9.

³ Süreyya Şahin, “Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi”, *Diyânet İlmî Dergisi*, 28 /2, (Mart 1992), 41.

⁴ Karal, *Osmanlı Tarihi Nizâm-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, 101-102.

⁵ Yavuz Özdemir vd., “Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: Philiki Eteryâ”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/14, (Aralık 2017), 14.

ve İskân Kanunu” ile tüm hukuki hakları gözetilerek ve onlara mağduriyet yaşatmayacak şekilde Suriye ve Irak bölgesine yerleştirilmişlerdir.⁶

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenik bir şekilde ayrılmıştır. İtilaf devletleriyle ateşkes antlaşması yapmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918 yılında imzalamış olduğu antlaşma ile kendi toprakları üzerindeki tüm otoritesini kaybetmiştir. Avrupalı devletler Mondros Ateşkes Antlaşması'nın 7. ve 14. maddelerini gerçekleştirmek için azınlıkları kullanmıştır. Böylece yapacakları işgallere hukuki bir zemin oluşturmuşlardır. Ateşkesin ardından 1 Kasım 1918'de itibaren İtalyan, İngiliz ve Fransızlardan oluşan İtilaf devletleri işgal hareketlerine başlamıştır. 15 Mayıs 1919'dan itibaren de Yunan birlikleri işgal hareketlerine başlamıştır. Bunun yanında 10 bin silahlı Ermeni birlikleri Anadolu'nun güneyindeki Fransız işgalini desteklemişlerdir. Yaklaşık 20-30 bin Pontusçu Rumlarda Karadeniz bölgesinde Osmanlılara karşı silahlanmışlardır. Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmadan önce yapılan gizli antlaşmalar ile yapılan paylaşım, Mondros'un imzalanmasından sonrada tek tek yerine getirilmeye başlanmıştır. Aynı zamanda İtilaf devletleri Anadolu'da bulunan azınlık kuvvetleri tarafından da desteklenmiştir. Azınlıkların desteği işgali kuvvetlerin işini kolaylaştırmıştır.⁷

Uzun yıllardır Anadolu topraklarında Türklerle birlikte hoşgörü içerisinde yaşayan gayrimüslimler ülkeye hâkim olmaya kalkışmışlardır. İttihatçıların ülkeyi terk etmesinden sonra idareyi eline alan Osmanlı Devleti olup bitenler karşısında çaresiz durumda kalmıştır. Yapılan ateşkes antlaşması savaştan yıpranmış halk için başlangıçta olumlu bir gelişme gibi görünmüştür. Çünkü hükümet tarafından yapılan propaganda ve halkın bu antlaşmanın hassasiyetle yapıldığını düşünmesi endişe edecek bir durumun olmadığını gösteriyordu. Antlaşmanın neyi amaçladığını ve olası sonuçları gören Mustafa Kemal ilgilileri defalarca uyarmıştır. Türkler Wilson ilkelerine göre bir antlaşmanın yapılacağını ümit ediyorlardı. Wilson ilkelerinin 12. Maddesi Türklerle kendi milli iradelerine ve milli karakterlerine uygun olarak kendi topraklarında özgürce yaşama hakkı sunmaktadır. Ancak Mondros'un imzalanmasından sonra 12. Maddenin kolaylıkla uygulanamayacağı ortaya çıkmıştır. Mütarekeden sonra azınlıklar ülkede teşkilatlar kurarak Türkler için etnik temizlik hareketlerine başlamışlardır.⁸

1. OSMANLI'DA MİLLET SİSTEMİNİN BOZULMASI VE MODROS MÜTAREKESİ'NİN İMZALANMA SÜRECİ

1. 1. Osmanlı'da Azınlıklar ve Millet Sistemi'nin Bozulma Süreci

19. yüzyılda Fransız Devrimi'nin de etkisiyle dini azınlıklar sorunu önemini kaybederken, ulusal azınlıklar sorunu önem kazanmıştır. Ağırlıklı olarak Avrupa'yı etkileyen ulusçu hareketler Osmanlı toplumunda da yankılanmaya başladı ve birbirlerinden hem dinsel hem de mezhepsel olarak ayrılan Osmanlı toplumları etnik ve kültürel farklılıklara vurgu yaparak dini haklar yerine politik haklar talep etmeye başlamışlardır.⁹

Osmanlı Devleti 19. yüzyıldan itibaren gayrimüslimleri bahane eden devletler tarafından baskı altına alınıyordu. Bundan dolayı Osmanlı Devleti Gayrimüslimler ile ilgili değişiklik yapmak mecburiyetinde kalmıştır. 3 Kasım 1839 yılında padişah, bakanlar ve bunların yanı sıra Rum ve Ermeni patrikleri ve Yahudi Hahamının da bulunduğu Gülhane Hatt-ı Hümayun'da Müslümanlar ve Gayrimüslimlerin hakları eşitlenmiştir. Bu değişiklikler Osmanlı hukuk sisteminde kökten yapılacak olan değişikliğin başlangıcı olacaktır.¹⁰ Birlik ve kardeşlik düşüncesi ile yapılan yenilikler Gayrimüslimlerin kendi iş içlerini serbestçe yönetme hakkını elde etmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda yine yapılan yenilikler ile imparatorlukta yaşayan Müslüman ve Gayrimüslim halkın benzerlik ve farklılıklarını ortaya çıkararak Müslüman toplumdan kopmalarına sebep olmuştur. 19 yüzyılda İngiliz misyonerlerinin çalışması neticesinde Ermeni milletinden kopmalar yaşandı. Ve

⁶ Hikmet Öksüz vd., *Pontus Meselesi Olaylar, Algılar ve Gerçekler*, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019), 6.

⁷ Nurhan Aydın, *Milli Mücadele'de Kuruluşlar ve Yerel Faaliyetler*, (Ankara: Sonçağ Akademi, 2021), 1-2.

⁸ Refik Turan, vd., *Atatürk İlke ve İnkılapları*, (Ankara: Yargı Yayınevi, 2014), 61.

⁹ İzzet Çıvgın, *Azınlıklar Sorunu*, (Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi, 2012), 297-298.

¹⁰ Güler, *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*, 17.

15.000 Ermeni'den oluşan Ermeni Protestan cemaati oluşmuştur. Yeni kurulan cemaat Osmanlı millet sistemini kopararak, Büyük Britanya ve Prusya'nın koruması altına girdi. Ermenilerin yanı sıra Ortodoks kilisesi, Bulgar kilisesi, Romen kilisesi de Ermeniler gibi benzer yol izledi ve millet sisteminden kopmaya başlamışlardı. Süryani ve Keldani topluluklarının da millet statüsü kazanmaları Osmanlı millet sistemini karmaşık hale getirmiştir. Millet sistemi Osmanlı'nın parçalanmasında simge görevi görmüştür.¹¹

1. 2. Mondros Mütarekesi'nin İmzalanması Ve Milli Mücadelenin Başlaması

1. Dünya Savaşı'nın sonu Eylül 1918 ayı ile birlikte savaşın sonu görünmeye başlamıştır. 29 Eylül 1918 yılında Bulgaristan İtilaf devletleri ile ateşkes antlaşması imzalayarak savaştan çekilmiştir. Ardından Almanya'nın da artık savaştan çekileceği anlaşılmıştır. 3 Kasım 1918 yılında da Osmanlı Devleti Almanya, Avusturya, Macaristan devletleri ile ateşkes antlaşması imzalayarak savaştan çekilmiştir. Bahsedilen ülkelerin savaştan çekilmesi ile büyük savaş sona ermiştir. Savaş sonunda Almanya mağlup devlet sıfatıyla savaştan çekilmiştir. Bu durum Osmanlı'yı da etkilemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti askeri ve mali desteği Almanya'dan sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum Osmanlı'da hükümet değişikliğine neden olmuştur. 14 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa hükümeti kurulmuştur.¹²

Ahmet İzzet Paşa, 29 Nisan 1916 yılında Irak Cephesi'nde esir olarak alınan ve Büyükkada'da tutuklu bulunan İngiliz General Townshend'in arabuluculuk teklifi kabul edilmiştir. Ardından 22 Ekim 1918 yılında Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Calthrop Limni Adası'nda bulunan Mondros Limanı'ndan Ahmet İzzet Paşa'ya mütarekenin imzalanmasında kedisinin görevlendirildiğini ve Osmanlı delegelerinin gönderilmelerini istemiştir. Mütarekeyi imzalamak için Osmanlı heyetinde; Bahriye Nazırı Deniz Albayı Rauf Bey (Orbay), Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet, Kurmay Yarbay Sadullah, Heyet Kâtibi Ali Beyden (Türkgeldi) gönderilmişlerdir. Görüşmeler 27 Ekim 1918 saat 09:30'da başlamış ve 27-30 Ekim 1918 tarihleri arasında gerçekleştirilen beş oturumda gerçekleştirilmiştir. Mütarekenin 30 Ekim 1918 tarihinde saat 21:00'a kadar imzalanması gerektiği bildiren Rauf Orbay, hükümete ulaşmaya ve durumu bildirmiştir. Rauf Orbay, delegelerle aralarında istişare ettikten sonra anlaşmayı kabul etmiş ve 30 Ekim 1918 saat 20:03'te imzalanmıştır.¹³ Ancak mütarekenin 7. maddesi en çok tartışılan konular arasında olmuştur. Maddenin tam olarak neyi ifade ettiği anlaşılmadığı için görüşme ertesi güne bırakılmıştır. Ertesi gün 7. madde ile ilgili Galtrop tarafından bir açıklama yapılarak sadece karışıklık çıkan stratejik yerlerin işgal edileceğini bildirmiştir. 7. maddenin tam olarak neyi ifade ettiğini anlayamayan İstanbul hükümeti ve mütarekeyi imzalamakla görevli heyet İstanbul'un stratejik üst olarak kullanılmasını reddederek 7. maddeyi aynen kabul etmişlerdir. Bu madde gereğince İtilaf devletleri kendi güvenliklerini tehdit edecek bir durumda herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilme imkânını elde etmişlerdir.¹⁴

Milli Mücadele, Mondros'un imzalanması ve parça parça ülkenin işgal edilmesiyle birlikte Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde 19 Mayıs 1919'da başlayan ve 29 Ekim 1923 yılına kadar devam eden sürecin genel adıdır.¹⁵ Kurtuluş Savaşı'nın ilk kurşunu 19 Aralık 1918 günü Dört Yol'da atılmıştır. İlk kurşunu atan intikam almak için gelen Fransız üniformalı Ermeniler tarafından atılmıştır. 1916 yılında Londra'da Osmanlı'yı paylaşma planları yapılırken, Fransız temsilcisi George-Picot, İngiliz temsilcisi Sir Mark Sykes'in makamında Ermeni lideri Bogos Nubar ile bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma şartlarına göre Kilikya'da Türklerle çatışmak üzere bir Ermeni askeri birliği adında Doğu birlikleri denilen bir birlik oluşturulacaktır. Bu ordu Fransa'nın ileride gerçekleştirmek istediği küçük Ermeni devletinin temelini oluşturacaktır.¹⁶

¹¹ Çıvgın, *Azınlıklar Sorunu*, 297.

¹² Mahmut Akkor, "Mondros Mütarekesi'nin İmzalanma Süreci ve Mütareke Tutanaklarında Boğazlar Konusu", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, 11/21, (Mart, 2019), 6.

¹³ Cemal Kemal, "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 12/46, (Haziran, 2010), 6.

¹⁴ Cengiz Şavklı - Tülay Aydın, *Mondros Mütarekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütarekeler Ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (Kahramanmaraş, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018), 16.

¹⁵ Aydın, *Milli Mücadele'de Kuruluşlar ve Yerel Faaliyetler*, 17.

¹⁶ Doğan Avcıoğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*, (İstanbul: Tekin Yayınevi, 1998), 5.

2. RUMLARIN KURDUĞU CEMİYETLER VE FAALİYETLERİ

2. 1. Etniki Eterya Cemiyeti (Milli Cemiyet) Kuruluşu ve Faaliyetleri

Rumlar Etniki Eterya Cemiyeti'ni kurmadan önce Filik-i Eterya cemiyetini kurmuşlardır.¹⁷ Filik-i Eterya Cemiyeti 1814 yılında, iki Rum ve bir Bulgar tüccar tarafından Rusya'nın Odesa (Hocabey) liman şehrinde kurulmuştur. Cemiyetin kurucularından Ksanthos kurulan küçük cemiyetlerin Yunan isteklerine ulaşmada yeterli olmayacağı düşüncesindeydi. Kendisinin ifadesiyle: “Eski Yunan evlatları Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir kalıntısıdır. Osmanlı Devleti'nin elinde esir ve onursuz olarak yaşamaktadırlar. Bunları kurtarmak Yunan ulusu için en büyük bir hizmettir.” Bu sözünün neticesinde Eterya ton Filikon (Filik-i Eterya/ Dostluk Cemiyeti) adıyla bir örgüt oluşturdular. Aynı zamanda Batı Anadolu'da gizli mason cemiyetleri kurarak, işleyiş şartlarını benimsediler. Kurulan bu örgüt kısa bir zaman içinde Osmanlı topraklarında birden fazla şube açtı. İstanbul, İzmir, Sakız, Bükreş, Yaş, Yanya ve Trieste (Kuzeydoğu İtalya'da bir şehir) gibi mühim merkezlerde açılan şubeler örgütün hızla büyümesini sağladı.¹⁸

On dokuzuncu yüzyılın ortalarında Yunanistan, Yunan toplumunun geri alınmamış kısımlarını da kapsayacak şekilde krallığın genişletilmesi hususundaki kaçınılmaz tarihsel inanın ortaya çıkmaya başlamıştır. Politikacı John Kolettis, Kral Otho'yla birlikte Ocak 1844'te Ulusal Mecliste amaçlarını şöyle dile getirmiştir:

“Yvmainstall Krallığı, Yunanistan değildir; Yunanistan'ın sadece bir parçası, en küçük, en yoksul bir parçasıdır. Yunanlılar, sadece Krallık içinde oturanlar değildirler, aynı zamanda Yanya'da ya da Selanik'te, Serez'de ya da Edirne'de, İstanbul ya da Trabzon'da, Girit ya da Sisam Adası'nda, Yunan tarihine ya da Yunan ırkına bağlı başka yerlerde oturanlar da Yunanlıdır. Helenizm'in iki büyük merkezi vardır. Krallığın başkenti Atina'dır. İstanbul, büyük başkent bütün Yunanlıların başkenti, düşü, umududur.”¹⁹

Etniki Eterya 12 Kasım 1894 tarihinde Atina'da 14 subay tarafından “Her şeye kadir Tanrı'nın ve büyük Yunanistan'ın adına...” sloganı ile gizli bir şekilde megola ideayı²⁰ gerçekleştirmek için kurulmuştur.²¹ Etniki Eterya Cemiyeti'nin etkinlik programının ana hatları şöyledir:

- Yunan toplumunun bütün olarak istiklalinin sağlanması.
- Batı Trakya, Selanik, Ege adaları, On İki Ada, Girit, Batı Anadolu, İmroz, Bozcaada ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a bırakılması
- Pontus Rum Hükümetinin tesis edilmesi
- İstanbul'un işgal edilmesinin ardından Doğu Roma İmparatorluğu'nun kurulması ve megola ideanın gerçekleştirilmesi.²²

İstanbul ve Anadolu'da isyanlar çıkararak megola ideayı gerçekleştirmek için manipülasyon, silah nakletmek, çetecilik gibi etkinliklerde bulunan cemiyet patrikhane ve Yunanistan tarafından açık bir şekilde desteklenmektedir. Bunun yanında İngiltere cemiyet aleyhinde faaliyette bulunanları cezalandırarak arka planda destek sağlamıştır.²³

2. 2. Mavri Mira (Kara Baht) Cemiyeti ve Faaliyetleri

Rus Çarlığı tarafından kurulan ve desteklenen Etnik-i Eterya cemiyeti 1917'de çarlığın yıkılması ile destek bulamamış ve ortadan kalkmıştır. Aynı siyasi emelleri taşıyan ve bu emellerden vazgeçmek

¹⁷ Hülya Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2006), 128.

¹⁸ Necla Günay, “Filik-i Eterya Cemiyeti”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6/1, (Ocak 2005), 274-273.

¹⁹ Michael Llewellyn Smith, *Yunan Düşü*, çev. Halim İnal, (Ankara: Ayraç Yayınları, 2002), 15.

²⁰ Megali İdea: Yunanca “Büyük Fikir”, “Büyük Ülkü” anlamlarına gelmektedir. Yunan hedefleri olarak tasvir edilen Megali İdea 1798'den itibaren bu hedefin peşinde olan Yunanlıların emperyalist politikalarına verilen addır. Bu politika ile bağımsız Yunanistan, büyük Yunanistan ve Yunan imparatorluğu kurmayı amaçlamışlardır. Bknz. Oğuz Kalelioğlu, “Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 11/41, (Mayıs 2008), 108.

²¹ Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, 128.

²² Selahattin Salıslık, *Tarih Boyunca Türk- Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eterya*, (İstanbul: Kitap, 1968), s. 29.

²³ Toker, *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*, 130.

istemeyen Fener Rum Patrikhanesi megali ideayı gerçekleştirmek için İngilizlerin desteğini alarak Mavri Mira Cemiyeti'ni kurmuşlardır.²⁴ Doğruluğu kanıtlanmış bilgilere göre Rum Patrikhanesinde Mavri Mira adında bir heyet kurulmuştur. Bu heyetin başkanı Patrik Vekili Droteos ve vekilleri: Atenagoras, Enez Metropolitidi, Yunan Kaymakamı Giritli Katekhakis, Katelopulos, Dipasimas, Ayınpa, Polimitis, Siyari adındaki kişilerden oluşmaktadır. Heyete talimatları veren Venizelos'tur. Rumların ve Yunan Hükümeti'nin yardım paralarıyla pek kuvvetli birikimi vardır.²⁵ Bu cemiyetin içinde olan ve cemiyeti destekleyen komisyonların başında Yunan Kızılhaç'ı ve Göçmenler komisyonu gelmektedir. Fener Rum Patrikhanesi'nden de büyük oranda destek görmektedirler.²⁶ Bunların yanı sıra Ermeni Patrik'i Zaven Efendi de bu cemiyet ile çalışmaktadır. Rum okullarının izci kuruluşları tümüyle Mavri Mira Cemiyeti tarafından yönetilmektedir.²⁷ İzci teşkilatı Rum okullarında önceleri Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş sonradan terk edilmiş teşkilattır. Bu teşkilat terkedildikten sonra tamamen Mavri Mira heyetinin eline geçmiştir. İzci teşkilatı, İstanbul, Bursa, Bandırma, Kırkkilise, Tekfur Dağı ve çevresinde etkili olmuştur. Bu teşkilatta çocuklar, yirmi yaşını geçmiş gençler de bulunmaktadır.²⁸

Mustafa Kemal Atatürk Mavri Mira Cemiyeti'nin amacını Nukut'ta şu sözlerle açıklamaktadır:

*"Görevi, Osmanlı vilayetleri çerçevesinde çeteler kurmak, mitingler ve propagandalar yapmaktır. Yunan Salibiaböeri de Mavri Mira Cemiyeti'ne üyedir. Onun da görevi muhacirlere bakmak adı altında perde arkasında çeteler kurarak, saldırı bareketini düzenlemektir. Bundan hareketle tıbbi yardım adı altında silah ve cephane malzemelerini Osmanlı Devleti topraklarına getirmişlerdir."*²⁹

Bu cemiyete bağlı Rum çeteleri İstanbul başta olmak üzere Marmara ve Ege bölgelerinde katliam, baskı ve hırsızlık yaparak bu bölgelerde yaşayan Türk halkını göç etmeye zorlamışlardır.³⁰ Tıpkı Mavri Mira gibi Kardos Komitesi' de Venizelos'un talimatıyla kurulmuştur. Kardos, Mavri Mira'nın bir kolu olarak çalışmıştır. Venizelos'un talimatıyla Rum Muhacirleri Merkez Komisyon'u adını almıştır. Bu komisyon, Atatürk'ün Nutuk'ta bahsettiği gibi muhacirlere bakmak adı altında yürütülen çetecilik faaliyetlerini yürütmüştür. Komisyonun şubesi İstanbul'da açılmıştır. Açılmasının en mühim sebebi Anadolu'ya ve Trakya'ya gönderilmesi planlanan çetelerin daha yakından takibinin yapılması ve istenilen bölgeye nakledilmesi planlanmaktadır.³¹ Mavri Mira örgütünün Kocaeli bölgesinde bulunan çetecilik faaliyetlerini Şili'de bakkallık yapan kurmay subayının idare ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla Atatürk'ün Mavri Mira'nın üzerinde yoğunlaşmış, dikkat çekmesi boşuna değildir. Zira İstanbul ve çevresinde Rum çetelerinin katliamlarının arttığı bölge Şili olmuştur.³²

2. 3. Pontus Rum Cemiyeti ve Faaliyetleri

Pontus, Grekçe "deniz" anlamına gelmektedir. Eski çağlarda Karadeniz, "Pontus Euxinos" olarak anılmaktadır.³³ Bölgede yaşayanlara "Pontuslu" denmiştir. Pontus adı genel itibariyle Karadeniz ve kıyıları için kullanılan bir ifadedir.³⁴ Pontus Krallığı M.Ö.301-20 yılları arasında Doğu Karadeniz kıyılarında İran'dan gelmiş olan "Mihtridates" sülalesi tarafından kurulmuştur. Genelde Kafkas kökenli ve Anadolu içlerinden gelmiş olan Pontus halkının başkenti Trabzon'dur.³⁵ Pontus meselesinin oluşmasında 20. yüzyılın başlarında Anadolu'da bulunan yabancı devletlerin kurmuş

²⁴ Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea", 108.

²⁵ Kemal Atatürk, *Nutuk Cilt: III Vesikalar*, (İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi, 1969), 899.

²⁶ Muhittin Gül, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (Ankara: Barış Platin Kitapevi, 2010), 52.

²⁷ Yücel Özkaya vd., *Milli Mücadele Tarihi Cilt I*, (Ankara: Burgaz Matbaası, 2002), 119.

²⁸ Milli Savunma Başkanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE, No. 5-0-56, Gömlek No. 110-9-1-11, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.

²⁹ Atatürk, *Nutuk Cilt: III Vesikalar*, 899.

³⁰ Turan vd., *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*, 62.

³¹ Kürşad Karacaçil, "Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kardos", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 105/207, (Aralık 2013), 455-456.

³² Kalelioğlu, "1918-1930 Türk Yunan İlişkileri", 34.

³³ Fahri Kılıç, Milli Mücadelede Pontus Rum Sorunu, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, s. 12, 1993.

³⁴ Kemal Çelik, "Gümüşhane ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5/8, (Aralık 2019), 144.

³⁵ Kalelioğlu, "1918-1930 Türk Yunan İlişkileri", 35.

oldukları örgüt, cemiyet, komitelerin çalışmaları büyük rol oynamıştır. 1904 yılında Merzifon'da Amerikan kolejinde bulunan Rum öğrenciler evvelden kurmuş oldukları Rum İrfanperver Kulübü ve Pontus İdman Kulübü'nü birleştirerek Pontus Cemiyeti'ni oluşturmuşlardır. Pontus Cemiyeti, Milli Mücadele döneminde aktif olarak faaliyet göstermiştir. Cemiyet, Trabzon, Ordu, Giresun, Samsun, Sinop, Zonguldak, Tokat, Amasya, Çorum, Yozgat ve Sivas bölgelerini de içine alarak Pontus Cumhuriyeti'ni kurmayı hedeflemişlerdir.³⁶ Bu hedef doğrultusunda bastırdıkları haritalarda merkezi Samsun olmak kaydıyla, bahsedilen şehirlere 30 bin Rum getirmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nı devam ettiği zamanlarda bu Rumlar, Osmanlı'ya karşı sabote ve casusluk faaliyetinde bulunmuşlardır. Ancak Rusya'nın savaştan çekilmesi ve Osmanlı'nın üstün duruma gelmesiyle cemiyet tekrar gizli bir şekilde faaliyet göstermiştir.³⁷

1908 yılında Pontus Cemiyeti İstanbul'da gizli bir şekilde kurulmuştur. Bu cemiyetin amacı Batum'dan İnebolu'ya kadar olan bütün bölgelerde Rum-Pontus Devleti'ni kurmaktır. Cemiyet Fener Rum Patrikhane'si tarafından korunuyor ve kilisedeki gençlere Pontus fikri benimsetiliyordu. Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girmesi ile birlikte bunu fırsat bilen Rumlar, Bafra, Çarşamba ve Samsun bölgelerindeki Rum köylerinde silahlar depolamış ve bu silahları Rum halka dağıtarak çeteler oluşturmaya başlamışlardır.³⁸ Doğu Karadeniz'de bulunan Pontuşçular, Venizelos iktidara geldikten sonra 1910 yılında eylem alanında kendini göstermeye başlamış ve Rum çeteleri, bahsedilen bölgelerde Türk nüfusunu azaltmak amacıyla Müslüman halkı katletmeye başlamışlardır. Amerikan gazetesi Atlantis'te 29 Eylül 1910 yılında yer alan haberde Pontuşçuluğun amacını ve faaliyetlerini açıkça belirtmiştir: "*Şimdi durmak vakti değildir. Genç iseniz Yunan ordularına asker olunuz, değilseniz bağış veriniz de Türklerin başlarını ezeelim*"³⁹

Mustafa Kemal Atatürk Pontus meselesinden şu şekilde bahsediyor:

*"1840 senesinden beri, yani üç çeyrek asırdan beri, Rize'den İstanbul Boğazı'na kadar Anadolu'nun Karadeniz havzasında, eski Yunanlılığın canlandırılması için çalışan bir Rum zümresi mevcut idi. Amerika Rum göçmenlerinden Rahip Klematyos namında biri, ilk Pontus toplantı merkezini İnebolu'da, bugün halkan Manastır tabiri ettikleri bir tepede kurmuştu. Bu teşkilat mensupları zaman zaman münferit eşkıya çeteleri şeklinde faaliyet icra ediyorlardı. Harbi Umumi esnasında hariçten gönderilip dağıtılan silah, cephane, bomba ve makinelî tüfeklerle Samsun, Çarşamba, Bafra ve Erbaa Rum köyleri adeta bir silah deposu halini almıştı."*⁴⁰

Görüldüğü üzere Pontuşçuluğun ortaya çıkışı ve gelişimi iki aşamalı şekilde cereyan etmiştir. Dini kuruluşlar ve onların güdümündeki din adamlarının etkisi, aynı zamanda yabancı kurum ve idareciler Rumların faaliyetlerine önemli miktarda destek vermişlerdir.⁴¹ Karadeniz Bölgesi'nde İstanbul Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı metropolitlerin idari merkezleri de Yunanistan tarafından yönlendirilmektedir. Yunanistan bölgede Pontuşçuluğun öncüsü olmuştur.⁴² Balkan harpleri başlamadan önce 7 Ekim 1909 yılında yaklaşık 20 kadar Rum'un Sada-yı Millet gazetesi kurması ve Serbesti gazetesi yazarları makale konusunda Ahrar Cemiyeti'ne yardım edecekleri ve kadro dışında kalan memurlardan "Mağdurin-i Osmaniye" isminde bir cemiyet kurulduğu bilgisi alınmıştır.⁴³ 1910 yılında ise Venizelos Patrikhane'ye Yunanistan ile birleşmeyi teklif etmiş, böylece Yunanistan-Patrikhane işbirliğini resmi hale dönüştürmeyi amaçlamıştır.⁴⁴ Böylece Hıristiyanlık meselesi ile başlayan "Rum Pontus" meselesi 1912-1913 Balkan Savaşlarının başlaması ile birlikte Yunanlılık meselesi haline gelmiştir.⁴⁵

³⁶Yüksel Küçükler, *Pontus Meselesi Olaylar, Algular ve Gerçekler*, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2019), 96.

³⁷Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, (İzmir: Bilgi Yayınevi, 1975), s. 171.

³⁸Yücel Özkaya vd., *Milli Mücadele Tarihi C.I*, 120.

³⁹Kadir Akıncı, *Milli Mücadele Döneminde Pontus-Rum Faaliyetler*, Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Lisans Bitirme Tezi, s. 8, 2017.

⁴⁰Kemal Atatürk, *Nutuk II (1927)*, (Ankara: Kaynak Yayınları, 2007), 158.

⁴¹Hadiye Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, (Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2010), 30.

⁴²Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, 35.

⁴³Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi [DH.EUM.THR], No. 11, Gömlek No. 18, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.

⁴⁴Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, 35.

⁴⁵Aydın, *Milli Mücadele'de Kuruluşlar ve Yerel Faaliyetler*, 109.

Samsun merkezli Pontus Devleti'ni kurmak hayaliyle yola çıkan Rumlar, daha sonra bu devleti Yunanistan ile birleştirmeye planlamaktadırlar. 1. Dünya Savaşı'nda Rusların Trabzon'u işgal etmesi üzerine Ruslar tarafından silahlandırılan 2000 kişilik Pontus çeteleri ve çete reisleri Vasil Usta ve Dimitrios Haralambidis öncülüğünde köylere baskınlar düzenleyerek, Türkleri katletmeye başlamışlardır. Rus çarlığının yıkılmasının ardından Pontus çetelerine İngiltere ve Yunanistan destek vermiştir. Venizelos Pontus çetelerine destek verirken amacını ustaca saklamış ve diplomat kurnazlığı ile hareket etmiştir. Venizelos, müttefiklere karşı asıl hedefini gizleyerek aynı zamanda da Ermenilerle işbirliği yapıp Türkleri iki ateş arasında bırakmayı amaçlamıştır.⁴⁶

Pontusçuluk faaliyetlerine Yunanlıların yanı sıra İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılar destek vermişlerdir. 1927 tarihli arşiv belgesinde bulunan Pontus Raporu İngilizlerin Pontusçu yaklaşımalarını ve faaliyetlerini şu şekilde açıklamıştır:

*"İngilizler Doğu Anadolu bölgesinde Kürtleri ayaklandırmaya çalışmışlardır. Bu girişimleri başarısız olunca Pontus Rum Hükümeti kurma vaadi ile Rusya'da bulunan Rum ve Ermeni tebaayı Samsun'a getirmişler ve Türk-Kafkas ordusunda bulunan silahları dağıtarak, silahlandırdıkları çeteleri sahile indirmişlerdir. Samsun'da bulunan Haralambus adındaki Rum, çete oluşturmuş ve oluşturduğu çeteye Batum'daki Rumlarda katılım sağlamıştır. Aynı zamanda sahile inen Rum çetelerin mühimmatları da İngiliz temsilcisi Yüzbaşı Soilter tarafından tedarik ediliyordu."*⁴⁷

Mustafa Kemal Canik Mutasarrıflığından olayların düzenli ve doğruca bildirilmesini talep etmiştir.⁴⁸ Bu talep üzerine Yüzbaşı Soilter'in Samsun'da bulunduğu zaman dilimi içerisinde Rum ve Ermenilerin her türlü taşkınlıkları yapmasına göz yumduğu 15. Fırka tarafından bildirilmiş ve bölgeye başka bir subayın gönderilmesi talep edilmiştir.⁴⁹ Her ne kadar Türkler baskı ve katliamları bildirmişseler de Rumları destekleyen İngilizlerde bu iddiaları çürütmek ve yapılan faaliyetleri meşrulaştırmak için 2 Aralık'ta Times gazetesinde Türklerin aleyhinde yazı yayınlamış ve Ermenilere yapıldığı gibi Mustafa Kemal'le birleşen Türk haydutları Pontusçulara da kadın ve çocuk ayırmaksızın Doğu Karadeniz'de Rumları öldürdüklerini yazmış, yardım için 350 bin pounda ihtiyaç olduğunu ilan etmişlerdir.⁵⁰

Pontusçuluk faaliyetlerine destek veren Fransa, 1917 Ekimine Pontusçuların Milli Merkezi'ne ev sahipliği yapmış ve Anadolu'ya Rumların yerleştirilmesi hususunda aktif rol oynamıştır. Amerika'nın bölgedeki faaliyetleri ise misyonerlik ve dini propaganda aynı zamanda siyasi destek şeklinde kendini göstermiştir.⁵¹ Amerika bu faaliyetlerini Merzifon'daki Amerikan Koleji vasıtasıyla sürdürmüştür. Bu sayede Pontusçuların ilk teşkilat merkezi de bu kolej olmuştur.⁵² Aynı zamanda Ermeniler de kurulmayı planladıkları Büyü Ermeni Devleti'nin sınırları içerisine Trabzon'u da katmak için Amerika'nın desteğini almışlardır.⁵³ Misyonerlik faaliyetleri ile Rumlara her zaman desteğini esirgemeyen Amerika, 25 Ekim 1920'de Merzifon Amerikan Koleji müdür White'ın Frederik Godsel'e yazdığı mektup bunun en önemli kanıtıdır. White mektubunda: *"Hristiyanlığın en büyük düşmanı ve sürekliliği olarak rakibi İslamiyet'tir. Türkiye en güçlü Müslüman devlettir. Amacımızı gerçekleştirmek için gerekirse 500 yıl duracağız."* İfadelerini kullanmıştır. Aynı zamanda bu cümleler uzun yıllar boyunca süren Müslüman düşmanlığının da bir ispatı olmuştur.⁵⁴ Pontus çete faaliyetlerinin Avrupalı devletler tarafından desteklenmesi ve bölgedeki asayişin giderek daha da kötüye gitmesi aynı zamanda alınan tedbirlerin yetersiz görülmesinden dolayı 24 Nisan 1920'den sonra Merkez Ordusu kurulmuştur. On bin kişilik ordu Rum çetelerinin saldırılarını 1921'de bastırmaya başlamıştır. Aynı

⁴⁶ Kalelioğlu, "1918-1930 Türk Yunan İlişkileri", 37.

⁴⁷ Cumhuriyet Arşivi, CA, No. 62, Gömlek No. 9, 15a.

⁴⁸ Milli Savunma Başkanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE, No. 110-9-1-11, Gömlek No. 5-0-31.

⁴⁹ Milli Savunma Başkanlığı Askeri Tarih Arşivi, ATASE, Dahiliye Nezareti, [ISH], No. 77, Gömlek No. 55.

⁵⁰ Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, 78.

⁵¹ Yılmaz, *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*, 84-85.

⁵² Mehmet Okur, "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6/1, (Mart 2021), 19.

⁵³ Kamil Erdaha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1975), 188.

⁵⁴ Mikail Kolutek, Tarihsel Perspektifiyle Pontus Meselesi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, s. 961, 2017.

zamanda Samsun'da bulunan metropolit ve papazlar, yapmış oldukları bölücü çalışmalarından dolayı İstiklal Mahkemesine gönderilmişlerdir.⁵⁵

3. ERMENİLERİN KURDUĞU CEMİYETLER VE FAALİYETLERİ

Ermenilerin tarihi ve kökeni ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. 1930'lara kadar Urartulardan geldiklerine dair tezler Urartu dili çözülünce gerçekliğini yitirmiştir. Ancak "Ermeni" olarak adlandırılan kesim kendilerine Ermeni değil "Hay" adını vermektedirler. Memleketlerine ise "Hayasdan" demişlerdir. Ermeniler ve Gürcüler bu adı dini inanışlarına göre Tevrat'a dayandırmakta ve soy ağacı Nuh peygamberin oğlu Yasef'e kadar ilerleyen Hay'dan bahsedilmiştir. Ermeni tarihçilerinden Ghevond Alişan'da⁵⁶ kendisinin Ermeni değil Hay olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷

Ermenilerin hayalini kurduğu "Büyük Ermenistan" Devleti'ni kurma istekleri 16. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve fiilen yıkılmaya başladığı dönemde kendi geçmişlerini araştırmış ve hayalini kurdukları devleti kurmak için heveslenmeye başlamışlardır. Kötü muamele yapıldığı iddiasıyla diğer azınlıkların yaptığı gibi Ermenilerde cemiyetler kurmuşlardır. Bu cemiyetler. Hınçak Cemiyeti, Hayırseverler Cemiyeti, Fedakârlar Cemiyeti, Kilikya Cemiyeti, Araratlı Cemiyeti ve Ermeni Müttehit Cemiyeti'dir.⁵⁸ Yahudi ve Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne düşmanca yaklaşımlarının diğer bir sebebi de şudur: 1876-1878 tarihlerinde Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i fiilen işgal etmesi ve Osmanlı Devleti'nin güçsüz durumda olmasından dolayı bölgeye müdahale edemeyişi, ardından Avusturya mallarının boykot edilmesi Rum ve Ermeni tüccarların işlerinin bozulmasına neden olmuştur. Dolayısıyla boykottan zarar gören Rum ve Ermeni tüccarlar olmuştur.⁵⁹ Ermenilerin Büyük Ermenistan hayali Erzincan ve Erzurum'da kiliseye bağlı okulların açılması ile hayalden öteye geçmiş ve faaliyette bulunma aşaması başlamıştır.⁶⁰

Islahat ve Tanzimat fermanlarının ardından Ermeniler Osmanlı topraklarında Hayır Kurumları ve Cemiyetler kurmuşlardır. Bu kurulan cemiyetler okullar, yurtlar, yetimhaneler, hastaneler ve spor tesisleri açmış böylece kültür, beden ve toplumsal kalkınma ve yardımlaşmayı amaçlamıştır. Ermenilerin açmış oldukları cemiyetin ilki 1851 yılında Kilikya'ya gönderilmiş olan Mıgırdıç Kirimyan tarafından kurulmuş olan "Ser (Aşk) cemiyetidir. Bu cemiyet Kilikya'da bağımsız Ermeni Devleti kurmayı amaçlamıştır. Cemiyetin amacı Patrik Varyebatyan tarafından destek görmüştür böylece cemiyet, Zeytun, Haçin ve Göksu'da şubeler açmaya başlamıştır. Bu cemiyet hızla yayılma göstermiş, sadece Zeytun ve Haçin'de ki Ermeniler değil Osmanlı'da yaşayan diğer Ermenilerde bağımsızlık için çalışmaya başlamıştır.⁶¹

Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl içte ve dışta büyük sorunlarla uğraştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde yapılan savaşlar başarısızlıkla sonuçlanmış ve bunun sonucu olarak da ülkenin ekonomisi ve asayişi bozulmuştur. Aynı zamanda ülke içinde isyanların başlaması Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerin karşısında saygınlığını kaybetmesine yol açmıştır. Avrupalı devletler tarafından "Hasta Adam" olarak görülmüştür. Bundan dolayıdır ki 19. yüzyıla kadar azınlıklarla alakadar olmayan gerek Rusya gerekse diğer devletler bu yüzyıldan itibaren azınlıkların koruyucu ve kollayıcısı olma vasfını ellerine almışlardır. Azınlıkların koruyucusu olan Avrupa devletleri Ermenilerin yaptığı katliamları meşru göstermek için kamuoyunda "Türkler zulmediyor" şeklinde lanse etmiş ve Ermenileri "Mazlum Hristiyanlar" şeklinde göstermişlerdir.⁶² Savaş esnasında herkes acı çeker ancak Doğuda yaşayan Ermeniler ne katliama maruz kalmış ne de dışlanmışlardır. Bu iddianın yalan olduğu

⁵⁵ Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, 172.

⁵⁶ Ghevond Alişan: Ermeni şair, filolog, tarihçi, coğrafyacı, tercüman, etnograf. Ermeni bilimi olan Armenolojinin gelişimine katkı sağlamıştır. https://westernarmeniatv.com/tr/history_tr/1820-yilinin-bu-gunu-ghévond-alışan-dunyaya-geldi/, erişim: 03.01.2024.

⁵⁷ Yunus Zeyrek, *Bu Dosyayı Kaldırıyorum*, (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2007), 42.

⁵⁸ Cemal Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, (İstanbul: Turan Kitapevi, 1982), 94-95.

⁵⁹ Ahmet Yusuf Yılmaz, "Millî Mücadele Döneminde Cemiyetlerden Bazıları ve Kuruluş Nedenleri", *Turkish-Social Sciences*, 15/6, (Ekim 2020), 3267.

⁶⁰ Aydın, *Millî Mücadele'de Kuruluşlar ve Yerel Faaliyetler*, 241.

⁶¹ Necla Günay, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler Ve Komitelerin Maraş Ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 163/163, (Şubat 2012), 22.

⁶² Emine Duran Pancar, 1909 Adana Ermeni Olayları, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, s. 7, 2004.

arşiv belgeleri ile kanıtlanmıştır. Aksine Osmanlı Devleti savaşı kaybettiğinde Müslümanları Ermenilerden koruyamamıştır. İngiltere Erzurum Konsolosu M. Graves New York Herald gazetesine verdiği röportajda; “Ermeni komiteleri kurulup, Ermenileri isyana teşvik etmemiş olsalardı, ne çarpışmalar olurdu nede bir tek Ermeni ölürdü.”⁶³ Soykırım iddialarına bir yanıt olarak yine Dr. Hepworth tarafsız olduğu kanaatine vardığı ve uzun yıllar boyunca Türkiye’de yaşamış olan Amerikan misyoner şefi ile yaptığı mülakatta, şef şu sözleri söylemiştir: “Amerikan kamuoyunun genel kanaati ki daha öncesinde bu kanaati bende paylaşıyordum, Türklerin sebepsiz ve tahrik söz konusu değilken, hakaret ettikleri şeklindedir. Şimdi inanyorum ki, şayet Türkler bu şekilde davransalardı yeryüzünde bir tek Ermeni bırakmazlardı.”⁶⁴

1. Dünya Savaşı’nın başladığı yıllarda İngiltere’nin propaganda çalışmaları savaşın kazanılması hususunda etkili olmuştur. Sadece savaş sürecinde değil, savaş sonrasında da Wellington House (Propaganda Evi) düzmece belgeler hazırlanmış, raporlar kullanmıştır.⁶⁵ Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı’ndan yenik olarak ayrılmış ve ardından 30 Ekim 1918’de İtilaf devletleri ile Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Bu mütareke ile Ermeni sorununda yeni problemler ortaya çıkmıştır. Mütarekenin Ermenilerle alakalı maddeleri şunlardır: 4. Madde: Bütün müttefik Ermeni esir ve askerleri İstanbul’da toplanarak Müttefiklere teslim edilecektir. 7. Madde: İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaktır. 11. Madde: İran’ın kuzeybatısında ve Kafkasya’da bulunan Türk birlikleri geri çekilecektir. 24. Madde: Ermenilerin çoğunlukta buldukları illerden birinde karışıklık çıkarsa Müttefikler, bu illerin bir kısmını işgal edebileceklerdir.⁶⁶ Sözü geçen maddelerin yürürlüğe girmesi için Ermeniler, isyanın durdurulmaması, çete faaliyetlerine hız verilmesi, Müslüman halkın huzursuz edilmesi, öldürülmesi, göçe zorlanması, kervanlara ve yolculara saldırılarak karışıklık çıkarılması kararlarını almışlardır. Bu kararlar 26 Ocak 1896 ve 13 Ocak 1897 Ermeni Cemiyet toplantısında alınmış kararlardır. Bu kararların ortaya çıkışı Erzurum’da bir biriyle anlaşamayan iki Ermeni’nin kavga etmesi sonucunda Ermenilerden birisinin ölmesi sonucunda ölen Ermeni’ni cebinden çıkıştır. Ermeniler, Mütarekenin imzalanması ile bu maddeleri daha da acımasız şekilde uygulama başlamışlardır.⁶⁷

Mondros Mütarekesi’nin imzalanması ve mütareke maddelerine dayanarak Ermeni çeteleri daha da cesur hareket etmişlerdir. Kilis Kürdağı ve Cebel-i Bereket dağlarında bulunan Ermeni çeteleri dağdan inerek üç kola ayrılmışlardır. Antep, Maraş ve Kilis üzerinden Adana’ya doğru harekete geçmeyi kararlaştırmışlardır.⁶⁸ Ermenilerin yapacakları faaliyetler için para ve mühimmat Pontus Devleti kurma isteğinde olan Avrupa devletlerinden gelmektedir. Gelen yardımların kaynağı anlaşılammış ve Ermenilerin ihtiyacı için gönderilen paraların ne yolla geldiğinin ve kimlerin aracılığı ile Ermenilere dağıtıldığının araştırılması talep edilmiştir.⁶⁹ Bu talep doğrultusunda Adana’da Amerika’dan gelen paralar Haçin (Saimbeyli) Amerikan okulu Müdüresi Mivson Vantelli, Kumpanya Hekimi Ermeni Protestanı Filib, Adana’da Amerikan uyruklu Hekim Hasi tarafından Ermenilere dağıtılmakta olduğu anlaşılmıştır. Halep’e de yine para Amerika tarafından gönderilmiş ve Halep Amerikan Konsolosu tarafından dağıtılmıştır. Elazığ’da yine aynı şekilde Amerika’dan para yardımı gelmiş ve Alman Müesseseleri Müdürü Mösyö Ahman tarafından Amerikan Konsolosu ve Amerikan Misyoneri Mister Riger aracılığıyla Ermenilerin muhtaç ve fakirlerine para dağıtılmıştır.⁷⁰

Ermeniler mütarekeden sonra diplomatik adımlar atmak ve propaganda girişiminde bulunmak için Paris’e üç heyet göndermeye karar vermişlerdir. Bu heyetler: Bogos Nubar Paşa’nın başkanlığında giden “Avrupa Milli Ermeni Delegasyonu”, Ermenistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı, Avedis Aharonyan’ın başkanlığında “Ermeni Cumhuriyet Delegasyonu” ve Kilikya’da bulunan

⁶³ Anadol, *Tarihîni Işığında Ermeni Dosyası*, 94.

⁶⁴ Kodaman, “Bir Amerikalı Gazeteci Gözüyle Ermeni Macerası Ermeni Macerası”, *Bellekten*, 49/195, (Aralık 1985), 578.

⁶⁵ Resul Değirmenci, “Hadisat Gazetesi ve Ermeni Meselesi”, *Yeni Türkiye Dergisi*, 60/60, (2014), 7.

⁶⁶ İsmail Özçelik, “Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi”, *Ulakbilge*, 5/11, (Nisan 2017), 657.

⁶⁷ Bayram Kodaman, “Bir Amerikalı Gazeteci Gözüyle Ermeni Macerası”, 577.

⁶⁸ Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, [BEO], No. 4546, Gömlek No. 340934, <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.

⁶⁹ Genelkurmay Başkanlığı, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt II, Ankara, s. 5.

⁷⁰ Genelkurmay Başkanlığı, Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt II, s. 6-7.

Ermeni Katogigosu Paul Terziyan'ın başkanlığında kurulmuş olan "Din Adamları Delegasyonu" 26 Şubat 1919'da Paris Barış Konferansı'nda "Onlar Şurası" na bir muhtıra vermişler ve Kafkasya'dan Akdeniz'e, Karadeniz'den Suriye'ye kadar olan bölgeleri içine alan Ermeni Devleti'nin kurulması teklifini sunmuşlardır.⁷¹ Ermeniler, savaş yılları boyunca kendilerine verilen sözün yerine getirilmesi için heyetler göndermiş ve başvurularda bulunmuşlardır. Ancak buldukları bu istekler İtilaf devletleri tarafından aşırı görüldüğü için istedikleri sonucu alamamışlardır. Ermeniler ile ilişkisini bitiren ilk devlet Rusya olmuştur. Çünkü Rusya Ermenistan'ın kendi sınırları içinde kalmasını "Ermenisiz Ermenistan" fikrini savunmuştur. Avrupalı devletler de bu kanaatte olmuş, Ermenileri işlerine yarayacağı zamanlarda desteklemiş, işlerine yaramadıkları zamanlarda da sorun çıkarmalarını istememişlerdir.⁷²

3. 1. Hınçak-Taşnak Komitelerinin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Hınçak, diğer adı ile çan sesi 1887 yılında Rusya'da bulunan bir Ermeni tarafından kurulmuştur. Karl Marks'ın ideolojilerini benimseyerek kurulan komitenin siyasi programı sosyalist-marksist anlayışa dayanmaktadır.⁷³ Bu komite hareket sahası olarak kendisine Doğu Anadolu bölgesini seçmiştir. İlk Ermeni komitelerinden olan Hınçak komitesi, 1887 yılında Kafkasya'nın Ermenilerinden olan Avedis Nazarbeg ve eşi Maro, aynı zamanda Kafkasyalı Ermeni öğrenciler tarafından İsviçre'de kurulmuştur. Komite merkezini Londra'ya taşımıştır. Hınçak komitesinin hareket sahası olarak doğuyu seçmelerinin sebebi; Doğu Anadolu'da bir Ermenistan Devleti kurmak ve daha sonra Rusya, İran ve Ermenistan'ı birleştirmektir.⁷⁴

Hınçak çeteleri Zeytun'a sızmış ve silahlı Ermeni ahalinin hükümet dairesini kuşattığı için asayiş tamamen bozulmuştur.⁷⁵ Bölgeye bu denli korku ve şiddet yayan Ermeni teröristler "Zeytun Kahramanları" diye adlandırdıkları Hınçak gazetesinde "Zeytun İhtilaline Muavenet" yazısıyla Ermeni teröristleri yardıma çağırmıştır.⁷⁶ Zeytun'da yapılacak olan faaliyetler için mühimmat ve para Yunanistan'da yaşayan Ermeni Hınçak komitesine tedarik ettirilmiştir. Zeytun'a göndermeyi planladıkları üç yüz tüfek ve para Hınçak komitesi tarafından gönderilmiştir.⁷⁷ Hınçak komitesi, sadece Yunanistan'da bulunan Ermenilerden değil Rusçuk Ermenileri tarafından maddi destek görmüşlerdir. Yergögü Şehbender Vekaleti'ne gönderilen Rusçuk'taki gazinosunun bulunduğu yerde 70-80 Ermeni genç geceleri bir araya gelerek Atina'daki Hınçak Cemiyeti sandığına para toplayıp göndermişlerdir.⁷⁸

Hınçak Cemiyeti'nin yöntem ve amaçları, propaganda ve kışkırtma yolu ile terör örgütlerini teşkilatlandırarak, köylü ve işçi eylemlerini başlatmaktır. Bu amaçlar ile tahrik olan Ermenilerin Müslümanlara daha fazla eziyet ve soykırım yapmış olacaktırlar. Cemiyet, Türkiye'de ki Ermenilere bağımsızlık ve geniş yetkiler elde etmek amacıyla isyanlara başlamışlardır. 1890 yılında Kumkapı Gösterisi ve 1894 Sason İsyanı Dünya'da ses getiren Hınçak Cemiyeti'nin yaptığı eylemlerdir. Sason hadisesinde, Hınçakların İstanbul'da çıkardıkları ihtilal hareketleri, Erzincan, Kemah ve İstanbul olaylarında Lord Salisbury ve Galdston Türkiye'yi tehdit etmiştir. Ermeni suikastçılar, Trabzon bulunan Van Valisi Bahri Paşa ile Trabzon Redif Kumandanı Ahmet Paşa'nın üzerine kurşun sıkmışlardır. Haik ve Troşak gazetelerinde Ermeni Hınçak ayaklanmaları teşvik edilmiştir.⁷⁹ Bu teşvikler üzerine Ermeni eşkıya ve komite mensupları ile bazı Ermeni köylülerin Kulp kazasının Hijyan köyüne bağlı Helin, Sivit ve İnikan köylerinin hükümet memurlarını tehdit etme ve kovma, ev yakma, adam öldürme, Müslüman ahalinin eşyalarını ve hayvanları zapt ederek, Ermeni ahaliyi

⁷¹ Özçelik, "Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi", 658-659.

⁷² Değirmenci, "Hadisat Gazetesi ve Ermeni Meselesi", 8.

⁷³ Günay, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler Ve Komitelerin Maraş Ve Çevresindeki Faaliyetleri", 24.

⁷⁴ Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, 95.

⁷⁵ Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Dahiliye Nezareti Mektubü Kalemi Perakende Evrakı, [DH. MKT. PRK], No. 2826, Gömlek No. 140.

⁷⁶ Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Hariciye Şifre Kalemi, [HR. SFR], No. 1, Gömlek No. 112-64.

⁷⁷ Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Bab-ı Ali Evrak Odası, [BEO], No. 81, Gömlek No. 6046.

⁷⁸ Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Sadaret Mülkiye Müfettişliği, [A.} MTF]. No. 04, Gömlek No. 26-83.

⁷⁹ Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Hariciye Nezareti Şifre Kalemi, [HR. SFR], No. 1, Gömlek No. 110-42.

kendi çetelerine katılmaya zorlamışlardır.⁸⁰ 1897 yılına gelindiği zaman Hınçak Cemiyeti bölünmüştür. Cemiyetin büyük bir kısmı Kafkasyalı olan Sabah Gülyan'ın kontrolü altına girmiştir. Hınçakların içerisinde bölünmeler sonucunda ortaya çıkan Taşnaksütyun Cemiyeti siyasi arenada daha da güçlü hale gelmiştir.⁸¹

Amerikalı misyonerler, Ermenileri Türk hükümetine karşı isyana teşvik etmediklerini, ancak onlara verilen eğitim sonucunda Ermenilerin Anadolu'daki isyanlara kalkıştıklarını bildirmişlerdir.⁸² Ermenilerin bu şekilde isyan teşebbüsünde olduğunu anlayan Amerika misyonerlerinden bir kısmı bir daha Hınçak Cemiyeti'ne yardımda bulunmayacaklarını beyan etmişlerdir.⁸³

Taşnak Komitesi, Tiflis'te 1890 yılında ortaya çıkmış terör, isyan ve bağımsızlık yanlısı olan Ermenilerin kurduğu bir oluşumdur.⁸⁴ Taşnak Komitesi, Krisdapor Mikaelyan ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Federasyon anlamına gelen Taşnak (Taşnaksütyun), Ermeni İhtilal Cemiyetleri Birliği ile birleşmişlerdir. Komitenin amacı; Tiflis'te bulunan Genç Ermenistan'ı ve merkezi Van olan Armenaganlar-Ermeni Cemiyeti'ni ve Hınçak Komitesini birleştirerek, Türkiye'ye gönderilen çetelere yardımda bulunmaktır. Kuruluşunun ilk üç yılında pasif olan komitenin yayın organı Truşak (Bayrak) gazetesidir. Dolayısıyla komite Truşak Komitesi olarak da anılmıştır. Komite, çeteler kurarak ve bu çetelere her türlü eğitimin verilmesi ile Türkleri her an her yerde öldürme emrini vermiştir.⁸⁵ Bunun sonucunda 1906-1922 yılları arasında Anadolu ve Kafkaslarda katledilen Türklerin sayısı 517.955 dir. Sayının tam tespit edilememesinden dolayı bu rakam 2 milyona ulaşmaktadır. Yine Ermeni katliamları yüzünden 1821-1922 yıllarında 5 milyon Müslüman göç etmek zorunda kalmıştır.⁸⁶

Amaçlarına ulaşmak için her yolu deneyen komiteciler Hınçakların yaptığı gibi Türkler haricinde kendi yanlarında olmayan Ermenilere daldırarak, karışıklık çıkmasını sağlamışlardır. Böylece dış devletlerin olaylara karışması sağlanacak ve bağımsız devlet kurma yolunda destek sağlamış olacaklardı. Ermeniler mücadeleleri yolunda terör faaliyetlerini seçmelerinin iki sebebi vardı. Bu sebeplerden birincisi, devlet kurmayı istedikleri bölgelerde Türklerle her türlü işkence ve katliamı yaparak onları göçe zorlamak. İkinci sebep ise; yapmış oldukları katliamı lehlerine çevirerek "Ermeni katliamı" şeklinde dünya kamuoyuna servis etmektir. Böylece Avrupalı devletlerden askeri ve siyasi destek sağlamış olacaklar.⁸⁷

1916 yılı başlarında Anadolu toprakları Sivas'ın doğusundan itibaren Rusların eline geçmiştir. Bu tarihten itibaren artık Ermenilere ve Ruslara açılan Erzurum, Erzincan, Bayburt ve Trabzon yollarında Ermeniler tüm güçleri ile Türklerle mücadele etmişlerdir. Dolayısıyla bölgede Rus ordusunun en önemli unsuru da Ermeniler olmuştur. 1917 yılında Rusya'da yaşanan ihtilal neticesinde Doğu Cephesi'nden Ruslar çekilmeye başlamıştır. 18 Aralık 1917'de imzalanan Erzincan Antlaşması ile de bu çekilme daha da sistematikleşmiştir. 3 Mart'ta imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Kazım Karabekir komutasındaki ordu harekâta devam etmiş ve 12 Mart'ta Erzurum, 25 Nisan'da da Kars Rus ve Ermenilerden kurtarılmıştır.⁸⁸ Kazım Karabekir İstiklal Harbimizin Esasları kitabında Ermenilerle olan mücadeleyi şöyle anlatıyor: "İmha çemberinin hazırlandığı zamanda çok nasihatler ettim. Samimi olalım, dostluk kuralım, dostluk diledim; fakat kan ve ateşle cevap aldık. Bıçak kemiğe dayandığı zaman mecburi olarak Türk'ün demir pençesi ile ikinci defa Taşnak ordusunu hırpaladık."⁸⁹

⁸⁰ Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat, [Y. PRK. ASK], No. 213, Gömlek No. 12.

⁸¹ Bülent Cıvık, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Hınçak Partisi'nin İki Kongresi ve Savaş Kararı", *Türk Tarih Kurumu Bülteni*, 86/307, (Aralık 2022), 1010.

⁸² Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maruş*, (Ankara: Divan Yayıncılık, 1999), 312.

⁸³ Başkanlık Osmanlı Arşivi, BOA, Yıldız Sadaret Hususi Evrakı, [Y..A... HUS], No. 289, Gömlek No. 80.

⁸⁴ İbrahim Telliöglü, *Türk Ermeni İlişkileri Ve 1915 Olayları*, (İstanbul: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları, 2015), 48.

⁸⁵ Anadol, *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*, 97.

⁸⁶ Telliöglü, *Türk Ermeni İlişkileri Ve 1915 Olayları*, 49.

⁸⁷ Günay, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler Ve Komitelerin Maruş Ve Çevresindeki Faaliyetleri", 26.

⁸⁸ Zeyrek, *Bu Dosyayı Kaldırıyorum*, 58-59.

⁸⁹ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, Haz. Faruk Özerengil, (İstanbul: Emre Yayınları, 1995), 361.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve ardından Türk ordusunun Sarıkamış'ın batısına çekilmesi ile bölgede yeniden Ermeni zulmü baş göstermiştir.⁹⁰ Ermenilerin böyle acımasızca hareket etmelerinin arkasında yatan sebep; İtilaf devletlerinin dayattığı 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması'nın 88-93. Maddelerinin Ermenilere cesaret vermesidir.⁹¹ Sevr'in 88. Maddesine göre: Türkiye Ermenistan'ı birlik olmuş hür bir devlet olarak tanıdığını kabul eder. Sevr'in 93. Maddesine göre: Ermenistan hükümeti Ermenistan'da ırk, dil ve din itibariyle halkının çoğunluğu haricinde bulunan çoğunluğun menfaatini korumak için başlıca birlik olmuş müttefiklerin lüzum görecekları yargılama ve anılan devletler ile yapılacak bir anlaşmaya iş bu hükümlerine katarak anlaşmayı çare olarak kabul eder.⁹² Milli Mücadele'nin başlaması ve ardından yaşanan savaşlar neticesinde imzalanan 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'nda Ermenilere yönelik ihtilafı meselelere yer verilmemiştir.⁹³

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin güçlü ve ihtişamlı dönemlerinde azınlıkların zararsız bir şekilde yaşadıkları bilinmektedir. Ancak azınlık cemiyetlerinin kurulma tarihleri dikkate alındığı zaman Osmanlı'da yaşayan Müslüman halkı yok etme ve kendi devletlerini kurma hayallerinin eskiye dayandığı anlaşılmaktadır. Bu amaçlarını faaliyete geçirmek için fırsat kollamaya başlamışlardır. Neticede Fransız ihtilali ve onun arkasından gelen bağımsızlık düşüncesi bu fikirlerinin faaliyete dönüşmesinde bir umut olmuştur. Kurdukları cemiyetler ve Avrupalı devletlerin yardımını arkalarına olan azınlıklar Türkiye'de akla, mantığa ve vicdana sığmayacak soykırım hareketine başlamışlardır. Azınlık kesim soykırım yaparken onların sözcüsü olan Avrupalı devletler de suçlu Türklere yıkmak için propaganda faaliyetinde bulunmuşlardır.

Avrupalı devletlerin yaptıkları propaganda çalışmaları işe yaramış ve kurulan cemiyetler güya bölgelerde yaşayan azınlıkların haklarını korumak ve onları savunmak bahanesiyle çetecilik faaliyetinde bulunmuşlardır. Kurdukları cemiyetlerin ortak amacı Osmanlı Devleti'ni yok etmek ve megola ideayı gerçekleştirmektir. Bu amaç doğrultusunda Rumlar Karadeniz'i alarak "Büyük Pontus Devleti"ni kuracak, Ermeniler ise Doğu Anadolu'yu alarak "Büyük Ermenistan Devleti"ni kuracaklardır. Böylelikle kutsal amaçları gerçekleşmiş olacaktır. Tarihin en kanlı yıllarının yaşandığı 1. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı dönemlerinde hem Ermeniler hem de Rumlar Avrupalı devletlerin emellerine hizmet etmişlerdir. Doğu'da Ermeniler Rusların emellerini yerine getirirken, Batı da ve Kuzeyde Rumlar Yunanlıların emellerini yerine getirmiştir. Bu dönemlerde azınlıklar Avrupalı devletlerin adeta maşası konumundadır.

1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkılması ve ardından imzalanan Mondros Mütarekesi ile cesaret bulan azınlıklar, hayallerinin gerçekleşeceği umuduna kapılmışlardır. Ancak Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gitmesi ve ardından başlayan Milli Mücadele azınlıkların hayallerini ve isteklerini sekteye uğratmıştır. Milli Mücadele'de ardı ardına gelen zaferler neticesinde Lozan Antlaşması'nın imzalanması, hem Avrupalı devletlerin hem de azınlıkların emellerine ulaşmasını engellemiştir. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkarken söylediği "Geldikleri gibi giderler." Sözü gerçekleşmiş, Avrupalı devletler ve azınlıklar geldikleri gibi Türkiye'yi terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Böylece kurdukları cemiyetler tarihe karışmıştır. Ancak yaptıkları soykırım akıllardan hiç çıkmamıştır.

⁹⁰ Zeyrek, *Bu Dosyayı Kaldırıyorum*, 60.

⁹¹ Özkaya vd., *Milli Mücadele Tarihi I*, 117.

⁹² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: 1*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1953), 559-560.

⁹³ Özkaya vd., *Milli Mücadele Tarihi I*, 117.

KAYNAKÇA

T.C. Başkanlık Osmanlı Arşivi BOA

- Başkanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Bab-ı Ali Evrak Odası. [BEO], No. 81, Gömlek No. 6046. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi [DH.EUM.THR]. No. 11. Gömlek No. 18. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi Perakende Evrakı. [DH. MKT. PRK]. No. 2826. Gömlek No. 140. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Hariciye Nezareti Şifre Kalemi. [HR. SFR]. No. 1. Gömlek No. 110-42. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Hariciye Şifre Kalemi. [HR. SFR]. No. 1. Gömlek No. 112-64. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Sadaret Mülkiye Müfettişliği. [A.} MTF]. No. 04. Gömlek No. 26-83. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat. [Y. PRK. ASK]. No. 213. Gömlek No. 12. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- Başkanlık Osmanlı Arşivi. BOA. Yıldız Sadaret Hususi Evrakı, [Y..A... HUS]. No. 289. Gömlek No. 80. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.

T.C Cumhuriyet Arşivi CA

- Cumhuriyet Arşivi. CA. No. 62. Gömlek No. 9. 15a. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.

Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ATASE

- Milli Savunma Başkanlığı Askerî Tarih Arşivi. ATASE. Dahiliye Nezareti. [ISH]. No. 77. Gömlek No. 55. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.
- Milli Savunma Başkanlığı Askerî Tarih Arşivi. ATASE. No. 110-9-1-11. Gömlek No. 5-0-31. <https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>.

Akıncı, Kadir. *Millî Mücadele Döneminde Pontus-Rum Faaliyetleri*. Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. Lisans Bitirme Tezi. 2017.

Akkor, Mahmut. “Mondros Mütarekesi'nin İmzalanma Süreci ve Mütareke Tutanaklarında Boğazlar Konusu”. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*. 11/21. (2019). 273-310.

Anadol, Cemal. *Tarihin Işığında Ermeni Dosyası*. İstanbul: Turan Kitapevi. 1982.

Atatürk, Kemal. *Nutuk Cilt: III Vesikalar*. İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi. 1969.

Atatürk, Kemal. *Nutuk II (1927)*. Ankara: Kaynak Yayınları. 2007.

Avcıoğlu, Doğan. *Millî Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e*. İstanbul: Tekin Yayınevi. 1998.

Aybars, Ergün. *İstiklal Mahkemeleri*. İzmir: Bilgi Yayınevi. 1975.

Aydın, Nurhan. *Millî Mücadele'de Kuruluşlar ve Yerel Faaliyetler*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2021.

Cırık, Bülent. “Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Hınçak Partisi'nin İki Kongresi ve Savaş Kararı”. *Türk Tarih Kurumu Belleten*. 86/307. (2022). 1007-1034.

Çelik, Kemal. “Gümüşhane ve Çevresinde Pontus Rum Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 5/8. (2019). 143-152.

- Çıvgın, İzzet. *Azınlıklar Sorunu*. Ankara: Eğiten Kitap Yayınevi. 2012.
- Değirmenci, Resul. "Hadisat Gazetesi ve Ermeni Meselesi", *Yeni Türkiye Dergisi*, 60. (2014).
- Enver Ziya Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. 2017.
- Erdaha, Kamil. *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*. İstanbul: Remzi Yayınevi. 1975.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt: 1*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi. 1953.
- Gül, Muhittin. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*. Ankara: Barış Platin Kitapevi. 2010.
- Güler, Ali. *Osmanlıdan Cumhuriyete Azınlıklar*. Ankara: TÜRKAR Türk Metal Sendikası Araştırma Bürosu. 2003.
- Günay, Necla. "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler Ve Komitelerin Maraş Ve Çevresindeki Faaliyetleri". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 163/163. (2012). 21-44.
- Günay, Necla. "Filik-i Eteryaya Cemiyeti". *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. 6/1. (2005). 263-287.
- Kalelioğlu, Oğuz. "Türk-Yunan İlişkileri ve Megali İdea". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 11/41. (2008). 105-23.
- Kalelioğlu, Oğuz. *1918-1930 Türk Yunan İlişkileri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. 2008.
- Karabekir, Kazım. *İstiklal Harbimizin Esasları*. Haz. Faruk Özerengil. İstanbul: Emre Yayınları. 1995.
- Karacagil, Kürşat. "Bir Yunan Gizli Cemiyeti: Kardos". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 207. (2013). 451-464.
- Kemal, Cemal. "Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 12/46. (2010). 367-400.
- Kılıç, Fahri. *Milli Mücadelede Pontus Rum Sorunu*. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlke Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. 1993.
- Kolutek, Mikail. *Tarihsel Perspektifiyle Pontus Meselesi. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı*. Doktora Tezi. 2017.
- Küçükler, Yüksel. *Pontus Meselesi Olaylar. Algılar ve Gerçekler*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları. 2019.
- Okur, Mehmet. "Pontus Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Karadeniz Bölgesi'nde Pontusçu Faaliyetleri". *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 14. (2007). 19.
- Öksüz, Hikmet vd. *Pontus Meselesi Olaylar. Algılar ve Gerçekler*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları. 2019.
- Özçelik, İsmail. "Milli Mücadele Döneminde Ermeni Meselesi", *Ulakbilge*. 5/11. (2017). 655-682.
- Özkaya, Yücel vd., *Milli Mücadele Tarihi Cilt I*. Ankara: Burgaz Matbaası. 2002.
- Pancar, Emine Duran. *1909 Adana Ermeni Olayları*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. (2004).
- Salıxık, Selahattin. *Tarih Boyunca Türk- Yunan İlişkileri ve Etnik-i Eteryaya*. İstanbul: Kitaş. 1968.
- Smith, Llewellyn Michael. *Yunan Düşü*, çev. Halim İnal. Ankara: Ayrac Yayınları. 2002.
- Şahin, Süreyya. "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi". *Diyanet İlmî Dergisi*. 28/2. (1992). 37-73.

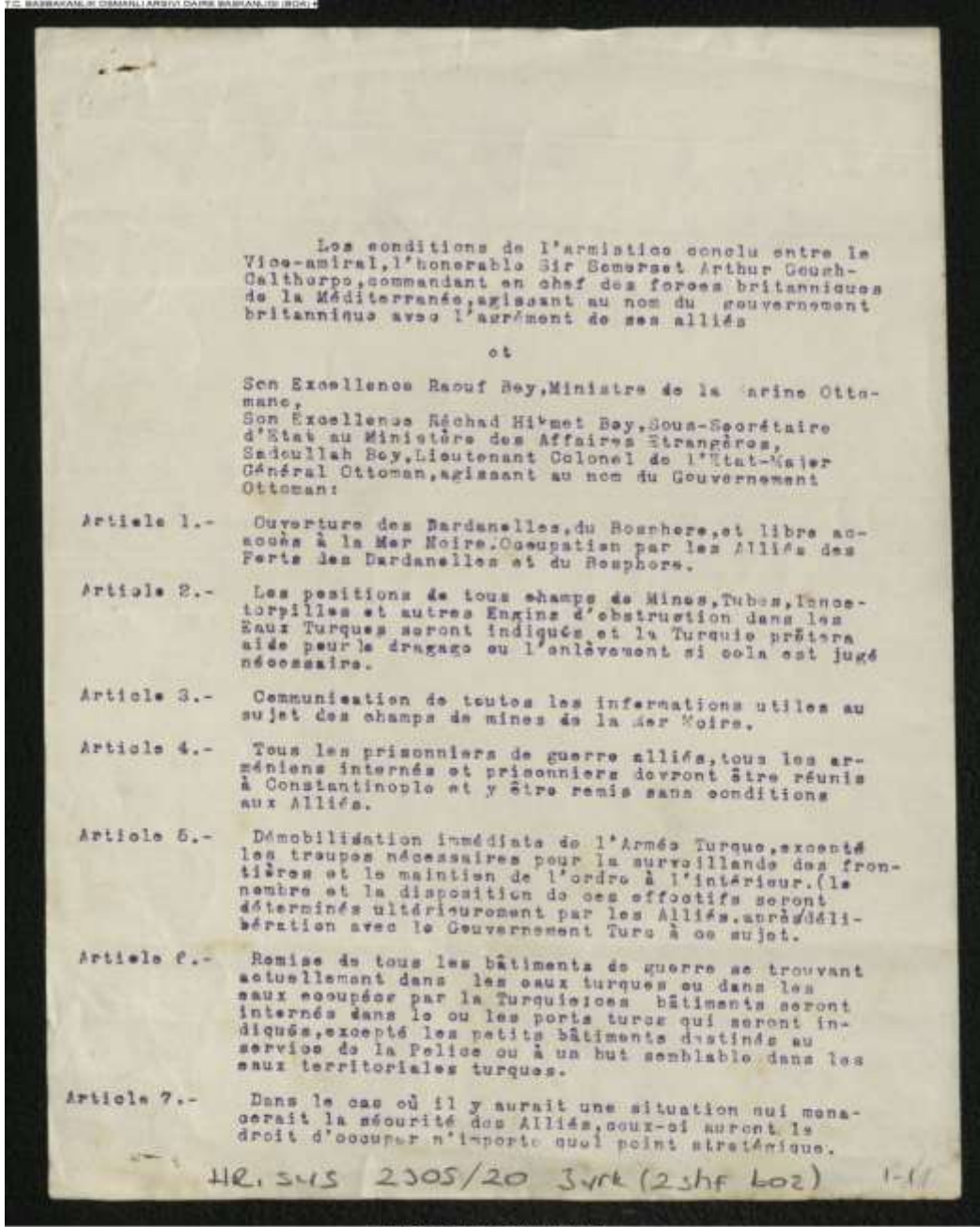

- Şavkılı, Cengiz. Aydın, Tülay. *Mondros Mütârekesi'nin 100. Yılı: I. Dünya Savaşı'nın Sonu Mütârekeler Ve Barış Antlaşmaları Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Kahramanmaraş; Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları. 2018.
- Tellioğlu, İbrahim. *Türk Ermeni İlişkileri Ve 1915 Olayları*. İstanbul: Türk Ocakları Trabzon Şubesi Yayınları. 2015.
- Toker, Hülya. *Mütareke Döneminde İstanbul Rumları*. Ankara: Genelkurmay Basımevi. 2006.
- Turan, Refik vd. *Atatürk İlke ve İnkılapları*. Ankara: Yargı Yayınevi. 2014.
- Yılmaz, Ahmet Yusuf. "Milli Mücadele Döneminde Cemiyetlerden Bazıları ve Kuruluş Nedenleri". *Turkish-Social Sciences*. 15/6. (2020). 3257/3272.
- Yılmaz, Hadiye. *Arşiv Belgeleri Işığında Pontus Meselesi*. Ankara: AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi 2010.
- Zeyrek, Yunus. *Bu Dosyayı Kaldırıyorum*. İstanbul: Kum Saati Yayınları. 2007.

https://westernarmeniatv.com/tr/history_tr/1820-yilinin-bu-gunu-ghevond-alisan-dunyaya-geldi/, erişim: 03.01.2024.

EKLER

Ek1: Mondros Mütarekesi sureti ve müzakerelere dair 1, 2, 3, 4 ve 5'nci oturumlarının tutanak suretleri. (BOA, HR. SYS., 2305-20, 30.10.1918.)

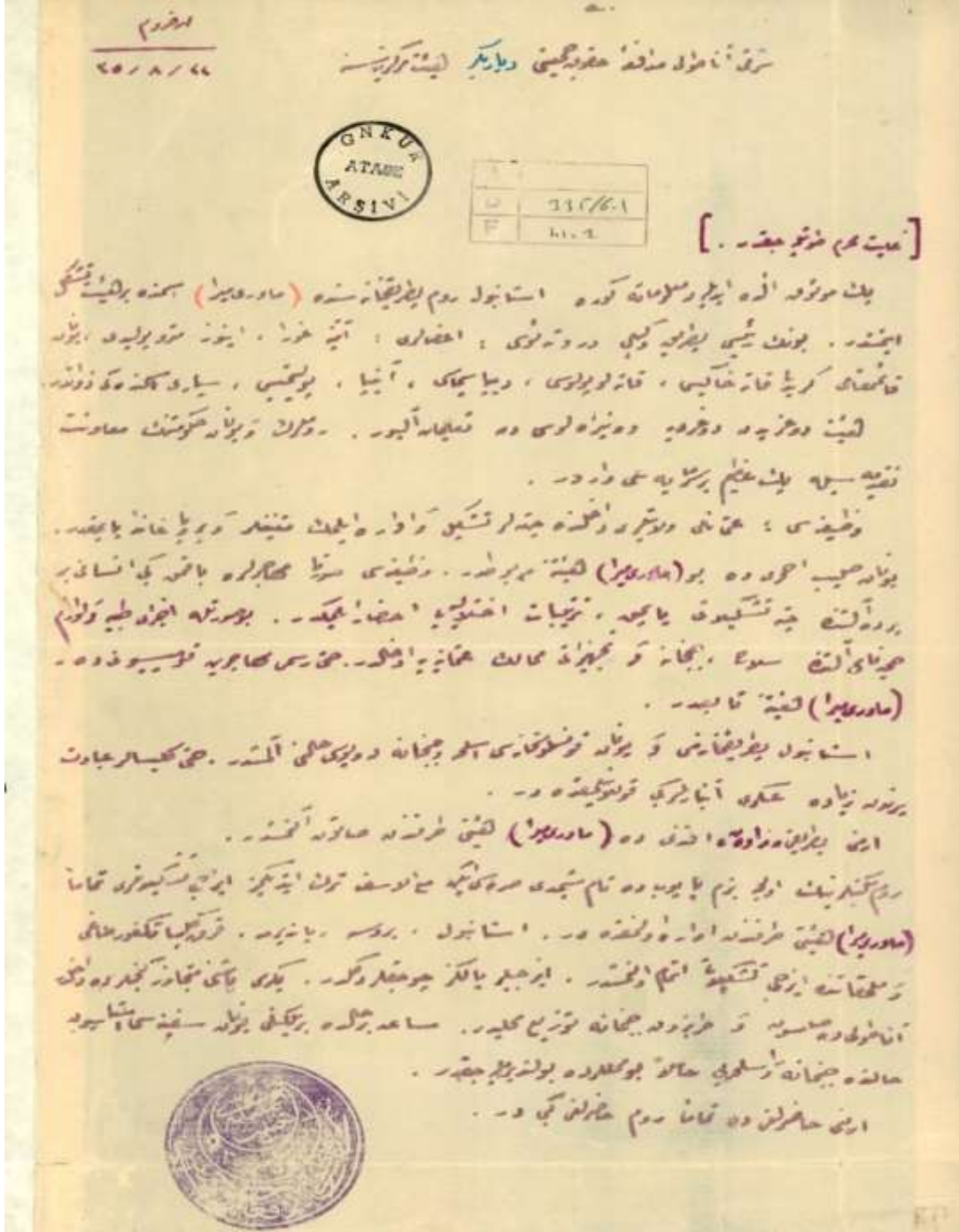

HR.SYS.02305.00020.001

Ek 2: Sivrihisar ve civarında Yunanlıların işgal ettikleri yerlerin haritası. (BOA, HRT. h., 2285-, 29.12.1300.)

Ek 3: İstanbul Rum Patrikhanesinde Osmanlı vilayetleri dahilinde çeteler teşkil ve idare etmek, miting ve propaganda yapmak amacıyla kurulmuş olan Mavri Mira Cemiyeti hakkında verilen malumat. (ATASE, 110-9-1-11, 5-0-56, 21.8.1919)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) |

106

№	İsim	Yaş	Doğum Yeri	Öğrenim Durumu	İş Durumu	Diğer Bilgiler
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50

HR-SYS 2878/63

HR.SYS.02878.00063.002

